

European
Union
Kosovo

Izveštaj o istraživanju

MEĐUNARODNI STANDARDI INVALIDNOSTI: GDE STOJI KOSOVO?

KAKO STOJI KOSOVO?

Procena kosovskog zakonodavstva o invalidnosti u svetlu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom

Novembar 2019, Priština

Autori

Rozafa Basha i Hajrulla Çeku, Development Solutions (glavni istraživači)

Istraživački tim

Alban Bajrami, Anita Shabani, Arbër Thaçi, Ardit Berisha, Dilina Gashi, Donjeta Gjonbalaj, Endrit Temaj, Erleta Rrmoku, Fiona Maliqi, Korab Mala, Lavdrim Salihu, Metin Qestaj, Rita Konjuhi

Uz podršku:

Handikos, Odeljenje za
programe i aktivnosti

Prevod

SH.P.K. Babil

Dizajn, prelom i štampa

Media Press Sh.p.k

Za izdavača:

Handikos u partnerstvu sa
KAD, KAB, DPF & Threshold
Dardania 4/7 lam.D-2,
10000 Pristina, Kosovo/o
Tel: +383 (0) 38 23 26 91
handikos@handi-kos.org
<http://www.handi-kos.org/>

Projekt financiranja

"Promovisanje inkluzije i dostizanja konsultativnih procesa za upravu i javnu administraciju u sektoru invaliditeta na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou"

Projekt koji financira EU, kojim upravlja Kancelarija Europske unije na Kosovu
Projekat sprovodi HANDIKOS u partnerstvu sa KAD, KAB, DPF & Threshold

© Novembar 2019 HANDIKOS

Ova je publikacija zaštićena autorskim pravima. Može se reproducirati na bilo koji način bez naknade ili prethodnog odobrenja u druge svrhe, ali ne radi preprodaje. Za korišćenje u bilo kojim drugim okolnostima, treba dobiti prethodno pismeno odobrenje od izdavača.

Mišljenja izražena u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost autora i ne odražavaju nužno mišljenje Evropske unije.

Zahvale

HANDIKOS u partnerstvu sa Kosovskim udruženjem gluвих, Kosovskim udruženjem slepih, Disability Partnership Finland, Threshold and Development Solutions želi se zahvaliti Vladinoj kancelariji dobre uprave - Kancelarija premijera na podršci i svim studentima Univerziteta u Prištini koji su se pridružili istraživačkom timu i dali svoj doprinos za finalizaciju ovog projekta. Svi studenti spomenuti u delu verodajnice bili su u centru procesa ocenjivanja, i prema tome oni su za ovaj izveštaj zaslužni u potpunosti.

Također želimo izraziti posebnu zahvalnost Kancelariji EU na Kosovu za finansiranje ovog istraživanja, kao i njihovom osoblju koji je u bliskoj saradnji sa članovima, osobljem i volonterima iz HANDIKOS-a, KAB-a, KAD-a, DPF-a, Threshold, OGG / PMO-a & KDF podržao celokupni razvojni proces. Na kraju, takođe želimo zahvaliti osoblju Projekta na potpori u razvoju i uređivanju ovog izveštaja.

Afrim Maliqi
Direktor HandiKOS-a

S a d r Ź a j

Zahvale	4
S a d r Ź a j	5
SKRAĆENICE	6
1.Izvršni rezime	7
2.Napomena o metodologiji	9
3.Procenjeni standardi (kategorije i obaveze)	11
1.Pravo na život i pravdu	11
2.Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici	12
3.Pristupačnost	13
4.Obrazovanje	13
5.Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost	14
6.Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca)	15
7.Zdravlje	16
8.Zapošljavanje i socijalna zaštita	17
9.Javno učešće	18
10.Statistika i međunarodna saradnja	19
4.Ključni nalazi	20
4.1. Pravo na život i pravdu	21
4.2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici	22
4.3. Pristupačnost	23
4.4. Obrazovanje	24
4.5. Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost	25
4.6. Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca)	26
4.7. Zdravlje	27
4.8. Zapošljavanje i socijalna briga	28
4.9. Javno učešće	29
4.10 Statistika i međunarodna saradnja	30
5.Zaključci i preporuke	31
Preporuka 1	31
Preporuka 2	31
Preporuka 3	31
Preporuka 4	32
Preporuka 5	32
Preporuka 6	32

SKRAĆENICE

HANDIKOS - Udruženje paraplegične i paralizovane dece Kosova

KAD- Kosovsko udruženje gluvi

KAB –Kosovsko udruženje slepih

KDF-Kosovski invalidski forum

KDU - Kancelarija za dobru upravu

DPF-Disability Partnership Finland

ANED- Academic Network of European Disability Experts

CRPD - Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

SDG-Sustainable Development Goals

PwD-osobe s invaliditetom

DPO- Organizacije osoba s invaliditetom

1. Izvršni rezime

Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom utvrđuje pravne obveze država potpisnica za promovisanje i zaštitu prava osoba s invaliditetom. Da bi Konvencija izmenila život osoba s invaliditetom i njihovih porodica, negovatelja i zajednica, države potpisnice je moraju sprovesti. Ključni zahtev u vezi s tim, kako je utvrđeno u članku 4, Opšte obveze, je da države usklade domaće zakonodavstvo sa Konvencijom. Jedan od najvažnijih koraka koje država može preduzeti ka sprovođenju UNCPRD-a je preduzimanje sveobuhvatnog 'opsega' - ili pregleda - radi ispitivanja i procene postojećih zakona kako bi se utvrdila bilo koja područja nepoštovanja, na primer u slučaju diskriminacijskih zakona, ili praznina, gde će biti potrebne nove zakonodavne mere. Čak i u slučajevima kada se međunarodne konvencije automatski uključuju u domaće zakonodavstvo, biće potreban pregled kako bi se osigurala doslednost svih zakona, uključujući i sam ustav, kao i sektorska područja, kao što su, između ostalog, zdravstvo, zapošljavanje i obrazovanje.

EU Instrument za merenje, Akademska mreža evropskih stručnjaka za osobe s invaliditetom (ANED) pruža naučnu podršku i savete za Jedinicu za invalidnost i inkluziju Evropske komisije. Jedna od funkcija ANED-a je uspostavljanje mehanizma za nadzor i procenu zakona i politika EU-a koje utiču na osobe s invaliditetom (uključujući, na primer, zakonodavstvo, komunikacije i rezolucije Saveta, Parlamenta i Komisije, kao i relevantnih odbora itd.) . Rezultirajući sažeci i detalji zakona i politika dostupni su u korist šire istraživačke zajednice, donosioca politika i ostalih aktera putem web stranice ANED-a (<http://www.disability-europe.net/>).

Ova studija procenjuje sadašnje kosovsko zakonodavstvo o invalidnosti u svetlu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom i *acquis communautaire* Evropske unije u ovom području. Ova studija razmatra međunarodne standarde invalidnosti koji su kodifikovani u relevantnim konvencijama i pravnim aktima kroz sledeće kategorije: 1. Pravo na život i pravdu, 2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici, 3. Pristupačnost, 4. Obrazovanje, 5. Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost, 6. Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca), 7. Zdravlje, 8. Zapošljavanje i socijalna zaštita, 9. Javno učešće, 10. Statistika i međunarodna saradnja.

Manje od jedne trećine (30.72%) procenjenih međunarodnih obveza (standarda) o invalidnosti u potpunosti je prevedeno u Kosovsko zakonodavstvo. Preostalih 70% obveza pripadaju kategorijama delimično adresiranih (50.00%) i nedostajućih standarda (19.28%). Pristupačnost je i dalje najizazovnija kategorija, sa samo 6.77% standarda u potpunosti uključenih u zakonodavstvo. S druge strane, kategorijama Javno učešće i Statistika i međunarodna saradnja nedostaje standardni nivo sa 60%

¹UN, Zakonodavstvo o invaliditetu

<https://www.un.org/esa/socdev/documents/disability/Toolkit/Legislatifordisabilityrights.pdf>

²ANED, Pravo i politika EU, <https://www.disability-europe.net/theme/eu-law-and-policy>

odnosno 100%. Tri najbolje procenjene kategorije ovog istraživanja su: Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost (68.42% potpuni standard), Zdravlje (66.66% potpuni standard) i Jednakost, nediskriminacija (žene i deca) (60% potpuni standard). Treba imati na umu da se u celini, većina obveza (standarda) procenjuju kao "delimično adresirana" (50.00%). To znači da polovina procenjenih standarda, iako su deo Kosovskog zakonodavstva, ne uspevaju u potpunosti prevesti odgovarajuće standarde, čime onemogućavaju da osobe s invaliditetom u potpunosti uživaju i ostvare odgovarajuća prava.

Ovaj izveštaj apeluje na kosovske institucije da se bave svim relevantnim područjima prava i usluga osoba s invaliditetom, jer još uvek postoje značajne pravne praznine. S tim u vezi, svih deset kategorija standarda invaliditeta procenjenih u ovom izveštaju trebale bi biti prioritarna područja državnih institucija. Međutim, neka područja zahtevaju hitnost intervencije zbog zabrinjavajuće niskih rezultata. Tu spada pristupačnost, javno učešće, statistika, pravo na život i pravdu, nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici, zapošljavanje i socijalna zaštita.

Ovaj izveštaj i predstojeći izveštaji u narednim godinama trebaju se koristiti za izradu politika i procese isporuke. Glavna svrha ovog izveštaja je ukazati na nedostatke u zakonodavstvu i usmeriti državne institucije u pravilno planiranje, osmišljavanje i sprovođenje javnih politika o pravima osoba s invaliditetom.

2. Nekoliko reči o metodologiji

Ova studija procenjuje sadašnje kosovsko zakonodavstvo o invaliditetu u svetlu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom i *acquis communautaire* Evropske unije u ovom području. Ova studija razmatra međunarodne standarde invalidnosti koji su kodifikovani u relevantnim konvencijama i pravnim aktima kroz sledeće kategorije: 1. Pravo na život i pravdu, 2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici, 3. Pristupačnost, 4. Obrazovanje, 5. Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost, 6. Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca), 7. Zdravlje, 8. Zapošljavanje i socijalna zaštita, 9. Javno učešće, 10. Statistika i međunarodna saradnja.

Najbitniji deo ove istraživačke aktivnosti bio je pregled i razumevanje odgovarajućih instrumenata Ujedinjenih nacija i Evropske unije, pre nego što je nastavljeno s radom oko procene standarda. Na početku je bila dužnost svakog studenta, osobe s invaliditetom, osoblja / istraživača DPO-a da pažljivo pročita UNCRPD i svaki instrument *acquis-a* (ili delove povezane s invaliditetom). Bolje razumevanje relevantnih standarda invalidnosti, njihove povezanosti s UNCRPD-om i Ciljevima održivog razvoja pomoglo je studentima / istraživačima da razviju šire razumevanje odgovarajućeg standarda i njegove primenljivosti na globalnom nivou. Nakon što su definisani određeni COR-ovi, od učenika / istraživača se očekivalo da identifikuju specifične ciljeve i pokazatelje svakog COR-a koji je povezan s određenim instrumentom *acquis-a*.

Srž ovog zadatka bila je proveriti da li kosovsko zakonodavstvo (zakoni, podzakonski akti ili drugi pravni akti) ispunjava odgovarajuće međunarodne standarde o invalidnosti. Ovaj je zadatak uključivao proveru kroz posebne zakone o invalidnosti, zakone koji sadrže odredbe vezane za invaliditet kao i administrativne instrukcije i propise o invalidnosti. Kada nije pronađena nijedna odredba, taj je nalaz zabeležen kao „nedostatan standard“. U slučajevima kada postoje odredbe koje delimično ili neposredno upućuju na određeni standard, označen je kao "delimično adresiran". Ako je standard u celini kodifikovan kosovskom zakonodavstvu, tako se i obeležava (potpuni standard).

Za potrebe ovog zadatka korišćen je niz izvora podataka:

- Akademska mreža evropskih stručnjaka za osobe s invaliditetom (ANED), Pregled prava i politike Evropske unije u vezi s invaliditetom, <https://www.disability-europe.net/theme/eu-law-and-policy>
- EU *Acquis Communautaire*, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>
- Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), <https://www.un.org/development/desa/disability/convention-on-the-rights-of-persons-with-disability.html>
- Ciljevi održivog razvoja, <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>
Nacionalna strategija o pravima osoba s invaliditetom u Republici Kosovo, http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_NACIONALE_PER_TE_DREJTAT_E_PERSONAVE_ME_AFTESI_TE..._Shq+Ser+Ang.pdf

- Službeni glasnik Republike Kosovo, <https://gzk.rks-gov.net> (za zakone i podzakonske akte)
- Internet stranice resornih ministarstava, <https://www.rks-gov.net> (za podzakonske akte)
- HandiKOS, Sažetak zakona o pravima osoba s invaliditetom na Kosovu, http://www.handi-kos.org/repository/docs/PERMLEDHJE_LEGJISLACIONI_MBI_TE_DREJTA_PERSONAVE_ME_AFTESI_TE_KUFIZUARA_628624.pdf

Sledeća tablica objašnjava logiku matrice koja se koristi za procenu svake međunarodne obveze (standarda) invaliditeta kao deo ove studije.

Kategorija	Obaveze	UNCRPDEU	EU Acquis	SDG	Kosovsko zakonodavstvo	Procena
Grupe procenjenih standarda	Međunarodni standardi (na osnovu CRPD-a)	Povezanost specifičnih pitanja / standarda invaliditeta s člancima Konvencije o pravima osoba s invaliditetom	Puni naziv pravnog instrumenta i relevantne napomene	Specifično pitanje invaliditeta povezano je s COR-om i odgovarajućim ciljevima i pokazateljima	Posebni zakoni, podzakonski akti ili drugi pravni akti koji se odnose na određeno pitanje / standard invalidnosti (naziv, odredbe, link)	Nedostatni standard Delimično adresiran Potpuni standard

Zadatak su izvršila ukupno četiri tima studenata / istraživača pod nadzorom glavnih istraživača. Projekt se udružio sa sledećim odeljenjima Univerziteta u Prištini: pravo, sociologija, socijalni rad, političke nauke i antropologija. Angažman studenata / istraživača započeo je krajem jula i trajalo je do kraja septembra. Na početku su studenti pohađali orijentacijsku sesiju kako bi dobili celovitu sliku o zadatku, metodologiji i očekivanjima. Glavni istraživači i projektni tim pomno su nadgledali sve studente / istraživače.

3.Procenjeni standardi (kategorije i obveze)

Vodeći međunarodni dokument / konvencija za definisanje obveza o invalidnosti za ovu studiju bila je Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD). Međunarodne obaveze (standardi) o invalidnosti za potrebe ove studije bile su podeljene u deset kategorija: 1. Pravo na život i pravdu, 2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici, 3. Pristupačnost, 4. Obrazovanje, 5. Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost, 6. Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca), 7. Zdravlje, 8. Zapošljavanje i socijalna zaštita, 9. Javno učešće, 10. Statistika i međunarodna saradnja. Kosovsko zakonodavstvo procenjeno je na osnovu nivou ispunjavanja svake obaveze (standarda) prema tim kategorijama. Studija je koristila metodologiju procene na tri nivoa: potpuno, delomičnu i nepotpuno. Opseg ove studije bio je provera nivoa uključenosti pojedinih standarda u Kosovo zakonodavstvo, a ne njihovo stvarno primenjivanje. Taj aspekt bi trebao deo budućeg angažmana Handikosa i ostalih organizacija osoba s invaliditetom na Kosovu.

1. U kategoriji Pravo na život i pravdu procenjene su sledeće obaveze (standarde) od kojih je samo 21.42% u potpunosti prevedeno u Kosovo zakonodavstvo:

- 1.1.Pravo na dostojanstveni život - podstandard vezan uz princip (a) članka 3 CRPD-a, zahtevajući poštovanje urođenog dostojanstva, lične autonomije i nezavisnosti PwD-a.
- 1.2.Zaštita i sigurnost osoba s invaliditetom u slučajevima rizika, sukoba, humanitarne krize i prirodne katastrofe - podstandard vezan za član 11 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom koji zahteva da države preduzmu sve potrebne mere zaštite i sigurnosti osoba s invaliditetom u slučajevima humanitarne krize i prirodnih katastrofa.
- 1.3.Pravna sposobnost na ravnopravnoj osnovi s drugima - podstandard vezan za član 12 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, koji zahteva da države osiguraju prava na jednako priznavanje osoba s invaliditetom pred zakonom.
- 1.4.Sposobnost stupanja u pravne radnje na ravnopravnoj osnovi s drugima (npr. brak, bankovni račun, imovina) - podstandard koji se odnosi na načela 3, 4 i 5 člana 12 Konvencije o pravima osoba s invaliditetom koji zahteva da države preduzmu sve mere i podrže potrebe osoba s invaliditetom da u potpunosti ostvaruju svoju pravnu sposobnost.
- 1.5.Efikasna zaštita od zlostavljanja uz podršku osoba s invaliditetom u pravnom svojstvu - podstandard vezan za član 12 CRPD-a.
- 1.6.Ispravka / naknada u slučaju uskraćivanja prava na poslovnu sposobnost - podstandard vezan za član 12 CRPD-a.
- 1.7.Mehanizmi za podršku osoba s invaliditetom u ostvarivanju prava na pravnu sposobnost - podstandard vezan za član 12 CRPD-a.
- 1.8.Direktno učešće u pravnim procesima putem znakovnog jezika, Braille - podstandard vezan za član 1 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju potpunu pristupačnost osoba s invaliditetom u sudskim procesima.
- 1.9.Jednostavni fizički pristup objektima pravosudnog sistema - podstandard vezan za član 13 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju potpunu pristupačnost osoba s invaliditetom u sudskim procesima.

2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici obuhvatali su niz standarda, od kojih samo 27.27% je u potpunosti prevedeno u kosovsko zakonodavstvo:

- 2.1. Slobodan izbor mesta stanovanja i ljudi s kojima će se živeti - podstandard vezan za princip (a) člana 19 CRPD-a koji zahteva da države priznaju jednako pravo osoba s invaliditetom da biraju mesto stanovanja i života u zajednici ravnopravno sa drugim.
- 2.2. Garancije za sprečavanje nametanja smeštaja i životnog uređenja - podstandard vezan za princip (a) člana 19 CRPD-a koji sem ostalog zahteva da države preuzmu mere u cilju sprečavanja nametanja životnih uređenja osoba s invaliditetom.
- 2.3. Mogućnosti za nezavisni život - podstandard vezan za principe člana 19 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju sve potrebne mere kako bi omogućili osobama s invaliditetom da žive nezavisno.
- 2.4. Pristup uslugama unutar kuće i zajednice (lična pomoć, prihodi, uključivanje u zajednicu) - podstandard vezan za principe (b) i (c) člana 19 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju potporne sisteme u zajednici kako bi osobe s invaliditetom živele nezavisno.
- 2.5. Usluge i ustanove za opštu javnost koji se jednako nude osobama s invaliditetom (i odražavaju njihove potrebe) - podstandard vezan za principe (b) i (c) člana 19 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju potporne sisteme u zajednici kako bi osobe s invaliditetom živele nezavisno.
- 2.6. Pojedini programi pokretljivosti koji osiguravaju odlučujući uticaj na njihovo sprovođenje - podstandard vezan za principe člana 20 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju potporne sisteme u zajednici kako bi osobe s invaliditetom živele nezavisno.
- 2.7. Zaštita privatnosti ličnih, medicinskih i rehabilitacionih podataka o invalidnom stanju na ravnopravnoj osnovi s drugima - podstandard vezan za član 20 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osigurali zaštitu ličnih, zdravstvenih i drugih podataka osoba s invaliditetom.
- 2.8. Osobe s invaliditetom bračnog doba mogu osnovati porodicu uz obostrani pristanak partnera - podstandard vezan za član 23 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osobe s invaliditetom stupili u brak na osnovu slobodnog i obostranog pristanka, i time osiguravajući poštovanje kuće i porodice osoba s invaliditetom.
- 2.9. Pravo na slobodno odlučivanje broja i prostora dece - podstandard vezan za princip (b) člana 23 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osobe s invaliditetom uživali puna prava odlučivanja broja i prostora njihove dece.
- 2.10. Adekvatne informacije o planiranju porodice i reproduktivnom zdravlju - podstandard koji se odnosi na princip (b) člana 23 CRPD-a, koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osobe s invaliditetom imali pristup obrazovanju o planiranju porodice.

3. Pristupačnost je među najvažnijim kategorijama i standardima, koji su za potrebe ove studije uključivali sledeće obveze (samo 6.77% u potpunosti prevedeno u kosovsko zakonodavstvo):

- 3.1. Jednak pristup fizičkom okruženju, prevozu, ITK-u, i ostalim objektima i uslugama - podstandard vezan generalno za članove 3, 4 a posebno vezan za principe člana 9 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osigurali pristupačnost osoba s invaliditetom u celokupnom izgrađenom okruženju, robi i uslugama.
- 3.2. Minimalni standardi i smernice pristupačnosti - podstandard vezan za princip 2 (a) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve adekvatne mere kako bi razvile minimalne standarde i smernice kako bi osobama s invaliditetom osigurale slobodan pristup robi, uslugama i javnim ustanovama.
- 3.3. Privatna preduzeća uklanjaju prepreke i ne stvaraju nove prepreke - podstandard vezan za sve principe (b) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju da privatni subjekti pružaju javne usluge bez prepreka. Mehanizmi na raspolaganju u slučajevima zabrane pristupa
- 3.4. Obuka relevantnih aktera o pristupačnosti osoba s invaliditetom - podstandard vezan za sve principe (c) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države pružaju obuku relevantnim strankama po pitanju pristupačnosti.
- 3.5. Načini za olakšavanje komunikacije putem Brailleovog pisma i drugih vodiča (tumači) - podstandard vezan za sve principe (d), (e) i (f) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju pristupačnost putem Brailleovog jezika za pružanje informacija i pružanje životne pomoći i sl. kada osobe s invaliditetom pristupaju komponentama izgrađenog okruženja.
- 3.6. Pristup informacijama, sistemima, internetu - podstandard vezan za sve principe (f) 2. (g) i 2. (h) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države promovišu pristup osoba s invaliditetom informacijama i komunikaciji.
- 3.7. Zahtevi za pristupačnost sastavni su deo građevinskih projekata od faze projektiranja podstandard vezan za 1. (f) člana 4 i principa 2. (a) člana 9 CRPD-a koji zahteva da države razviju minimalne standarde i smernice kako bi osobama s invaliditetom osigurale slobodan pristup robi, uslugama i javnim ustanovama.
- 3.8. Organizacije osoba s invaliditetom savetuju se o standardima i pravilima pristupačnosti - medijske usluge su dostupne osobama s invaliditetom - podstandard vezan za princip (d) člana 21 CRPD-a koji zahteva da mediji učine svoje

4. Obrazovanje je među kategorijama s umerenim rezultatima. Otprilike 42% sledećih standarda invaliditeta prevedeno je u kosovsko zakonodavstvo:

- 4.1. Pravo na obrazovanje - podstandard vezan za sve principe člana 24 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu sve mere kako bi osigurale da osobe s invaliditetom imaju potpuni pristup svim nivoima obrazovanja unutar opšteg sistema, na ravnopravan način sa drugima.
- 4.2. Sprečavanje uskraćivanja prava na obrazovanje na osnovu sposobnosti / invaliditeta

- 4.3. Deca školskog uzrasta s invaliditetom pohađaju redovnu školsku nastavu - podstandard vezan za princip 2. (a) člana CRPD-a koji zahteva da države organiziraju obrazovanje za decu sa invaliditetom unutar opšteg obrazovnog sistema.
- 4.4. Obaveze škola da poboljšaju pristupačnost učenicima s invaliditetom - podstandard vezan za princip 2. (c) člana 24 CRPD-a koji zahteva da države pružaju razuman smeštaj u obrazovnim ustanovama za decu sa invaliditetom.
- 4.5. Sprečavanje diskriminacije devojčica s invaliditetom u pristupu obrazovanju
- 4.6. Pojedinačna podrška đacima i studentima - podstandard vezan za princip 2. (a) člana CRPD-a koji zahteva efektivnu pojedinačnu podršku deci sa invaliditetom koja bi povećala njihov akademski i društveni razvoj.
- 4.7. Zapošljavanje nastavnika (uključujući one s invaliditetom) kvalifikovanih za znakovni jezik i Brailleovo pismo - podstandard vezan za princip 4 člana 24 CRPD-a koji zahteva od država da organizuju zapošljavanje nastavnika, uključujući nastavnike s invaliditetom u cilju osiguranja adekvatnog obrazovanja za decu sa invaliditetom unutar opšteg obrazovnog sistema.
- 4.8. Osposobljavanje nastavnika i drugih stručnjaka za inkluzivno obrazovanje - podstandard vezan za princip 4 člana 24 CRPD-a koji zahteva da države organizuju osposobljavanje nastavnika i akademskog osoblja kako bi osigurali adekvatno obrazovanje za decu sa invaliditetom unutar opšteg obrazovnog sistema.

5. Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost uključile su nekoliko standarda, od kojih je više od dve trećine (68.42%) u potpunosti prevedeno u kosovsko zakonodavstvo:

- 5.1. Sloboda i sigurnost uživaju se na ravnopravnoj osnovi sa ostalima - podstandard vezan za član 14 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju pravno na slobodu i sigurnost osoba s invaliditetom na ravnopravnoj osnovi sa drugima.
- 5.2. Sprečavanje trećih strana (uključujući članove porodici) da institucionalizuju osobe s invaliditetom na osnovu invaliditeta - podstandard vezan za princip 1. (b) člana 14 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju da osobe s invaliditetom ne budu lišene slobode na osnovu invaliditeta.
- 5.3. Naknada za osobe s invaliditetom lišene slobode na osnovu invaliditeta
- 5.4. Razumni smeštaj za osobe s invaliditetom zakonski lišenih slobode - podstandard vezan za princip 2 člana 14 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju razumni smeštaj za osobe s invaliditetom koje su lišene slobode na osnovu njihovog invaliditeta.
- 5.5. Sprečavanje mučenja i nehumanog postupanja - podstandard vezan za član 15 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju slobodu od mučenja ili nehumanog postupanja prema osobama s invaliditetom.
- 5.6. Osobe s invaliditetom neće biti izložene medicinskim ili naučnim eksperimentima pa njihove saglasnosti - podstandard vezan za princip 1. člana 15 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju da osobe s invaliditetom neće biti izložene medicinskim ili naučnim eksperimentima pa njihove saglasnosti.

- 5.7. Zaštita osoba s invaliditetom od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja unutar i izvan kuće - podstandard koji se odnosi na sve principe člana CRPD-a koji zahteva da države osiguraju da osobe s invaliditetom budu slobodne od bilo kojeg oblika nasilja i eksploatacije unutar i izvan kuće.
- 5.8. Rodna i starosna zaštita za osobe s invaliditetom i porodice / pomoćnike - podstandard vezan za princip 2 člana 16 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju zaštitu osoba s invaliditetom i njihovih porodica što se tiče starosti i rodu.
- 5.9. Efektivno nadgledanje svih ustanova i programa koji pružaju usluge osobama s invaliditetom od strane nezavisnih tela - podstandard vezan za princip 3 člana 16 CRPD-a koji zahteva da države osiguraju nadzor programa i ustanova za osobe s invaliditetom od strane nezavisnih tela.
- 5.10. Fizička, kognitivna i psihološka rehabilitacija i društvena reintegracija osoba s invaliditetom koji su doživeli zlostavljanje - podstandard vezan za član 17 CRPD-a koji zahteva da države preduzmu odgovarajuće mere za osiguravanje rehabilitacije i socijalne integracije osoba s invaliditetom koje su žrtve zlostavljanja.
- 5.11. Poštovanje telesnog i mentalnog integriteta osoba s invaliditetom ravnopravno s drugima - podstandard vezan za sve principe člana 16 Konvencije koja zahteva da države osiguraju poštovanje telesnog i mentalnog integriteta osoba s invaliditetom na jednakoj osnovi s drugima.
- 5.12. Pravo na državljanstvo i ne lišavanje državljanstva na osnovu invaliditeta - podstandard koji se odnosi na član 18 UNCRPD-a koji zahteva da države osiguraju da osobe s invaliditetom imaju pravo na državljanstvo i kao takve imaju slobodu kretanja između zemalja, i ne sme im se oduzeti pravo na državljanstvo na osnovu invaliditeta.

6. Jednakost, nediskriminacija (žene i deca) je još jedna vrlo važna kategorija koja se fokusira na žene i decu s invaliditetom (većina standarda, 60%) prevedena u kosovsko zakonodavstvo):

- 6.1. Zabrana svih oblika diskriminacije žena i devojaka s invaliditetom - podstandard vezan za princip 1 člana 6 Konvencije koji zahteva da državne preduzmu sve potrebne mere kako bi žene i devojke s invaliditetom uživale u potpunosti sva ljudska prava i temeljne slobode.
- 6.2. Sloboda, sigurnost i autonomija žena i devojaka s invaliditetom - podstandard koji se odnosi na princip (g) člana 3 i članka 14 Konvencije koji zahteva da države osiguravaju slobodu i sigurnost žena i devojaka s invaliditetom na jednakoj osnovi s drugima.
- 6.3. Uklanjanje prepreka ekonomskom i ličnom razvoju žena i devojaka s invaliditetom. Garantovani pristup zdravstvenim uslugama za žene i devojke s invaliditetom - podstandard povezan sa članom 25 Konvencije koji zahteva da državne stranke osiguraju svim ženama i devojka s invaliditetom pristup zdravstvenim uslugama na jednakim osnovama s drugima.
- 6.4. Uključivanje dece s poteškoćama u razvoj politike o invalidnosti
- 6.5. Deca s invaliditetom oslobođena su eksploatacije, nasilja i zlostavljanja - podstandard vezan za princip 5 člana 16 Konvencije koji zahteva da države osiguraju zakonodavstvo i politike usmerene na decu kako bi se osiguralo da su svi oblici nasilja i zlostavljanja nad decom s invaliditetom identifikovani i procesirani.

- 6.6.Registracija dece s invaliditetom odmah nakon rođenja podrazumeva se u vezi s principom 2 člana 18 Konvencije koji zahteva da države osiguraju registraciju sve dece s invaliditetom odmah nakon rođenja.
- 6.7.Pravo na obrazovanje dece s poteškoćama - podstandard vezan za princip 2 (a) člana 24 Konvencije koji zahteva da sve stranke s invaliditetom budu uključene u obavezno i besplatno osnovno obrazovanje i srednjoškolsko obrazovanje.
- 6.8.Pravo na zdravstvene usluge za decu s invaliditetom - podstandard vezan za član 25 Konvencije koji zahteva da države osiguraju svoj deci s invaliditetom pristup zdravstvenim uslugama na jednakoj osnovi s drugima.
- 6.9.Učešće dece s invaliditetom u sportskim i rekreacijskim aktivnostima - podstandard vezan za princip 5. (d) člana 30 Konvencije koji zahteva da države osiguraju deci s invaliditetom učešće u igri i aktivnostima na jednakoj osnovi sa drugima.

7.Zdravlje spada među kategorije s najvećim brojem međunarodnih obaveza (standarda) prevedenih u kosovsko zakonodavstvo (dve trećine, 66.66%):

- 7.1.Funkcionalne zdravstvene ustanove i usluge sa programima i uslugama adekvatnim za lečenje osoba s invaliditetom - podstandard vezan za sve principe člana 25 Konvencije koji zahtevaju da države osiguraju odgovarajuće i dostupne zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom.
- 7.2.Zdravstvene ustanove i usluge dostupne i nediskriminirajuće za loše uslužene grupe - podstandard vezan za sve principe člana 25 Konvencije koji zahtevaju da država osigura adekvatne i pristupačne zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom.
- 7.3.Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom su pristupačne - podstandard koji se odnosi na princip (a) člana 25 Konvencije koji zahteva da države osiguraju pristupačne zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom.
- 7.4.Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom nude se na etičkim principima i uz puno uvažavanje kulture pojedinca, manjina, naroda i zajednica, roda i ostalog - podstandard koji se odnosi na princip (d) člana 25 Konvencije koji zahteva da države osiguravaju visoke etičke zdravstvene standarde pružioća usluga prema osobama s invaliditetom.
- 7.5.Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom nude se u odgovarajućem naučnom i medicinskom kvalitetu, kao i u odgovarajućoj količini - podstandard vezan za princip (b) člana 25 Konvencije.
- 7.6.Razvoj rehabilitacijskih programa za sve grupe osoba s invaliditetom - podstandard vezan za sve principe člana 26 Konvencije koji zahtevaju da države razviju programe rehabilitacije i rehabilitacije za osobe s invaliditetom.
- 7.7.Sve osobe s invaliditetom moraju imati pristup uslugama rehabilitacije - podstandard koji se odnosi na sve principe člana 26 Konvencije koji zahtevaju da države razviju

programe habilitacije i rehabilitacije za osobe s invaliditetom.

- 7.8. Osobe s invaliditetom i njihove porodice učestvuju u razvoju i organizaciji rehabilitacijskih programa i usluga - podstandard koji se odnosi na sve principe člana 26 Konvencije koji zahtevaju da države razviju programe habilitacije i rehabilitacije za osobe s invaliditetom.
- 7.9. Usluge rehabilitacije nude se u lokalnoj zajednici u kojoj živi osobe s invaliditetom - podstandard koji se odnosi na princip 1. (b) člana 26 Konvencije koji zahteva da države razviju programe habilitacije i rehabilitacije što je moguće bliže zajednici osoba s invaliditetom.
- 7.10. Razvoj i procena rehabilitacijskih programa uzima u obzir stručnost koju nude organizacije osoba s invaliditetom - podstandard vezan za princip 2 člana 26 Konvencije koji zahteva da države razviju programe habilitacije i rehabilitacije za osobe s invaliditetom.

8. Zapošljavanje i socijalna zaštita ocenjeni su sledećim obavezama (standardima), od kojih je samo nešto više od trećine (38.88%) prevedeno u kosovsko zakonodavstvo:

- 8.1. Pravo na zaradu za život od posla koji pruža pristup osobama s invaliditetom - podstandard vezan za sve principe člana 27 koji zahtevaju da države priznaju pravo na rad i sticanje prihoda za život putem slobodno izabranog posla.
- 8.2. Zabrana diskriminacije pri zapošljavanju na temelju invaliditeta - podstandard vezan za princip 1 (a) člana 27 koji zahteva da države zabrane diskriminaciju na osnovu invaliditeta u vezi sa zapošljavanjem, napredovanjem, itd.
- 8.3. Jednake mogućnosti u radnim uslovima, plati, karijeri i zaštiti od uznemiravanja - podstandard vezan za princip 1 (b) člana 27 kojim se od poslodavaca zahteva da jednako tretiraju zaposlenike s invaliditetom u pogledu plaćanja, zaštite od diskriminacije i uslova rada.
- 8.4. Efektivni pristup osoba s invaliditetom u programima stručnog obrazovanja, mogućnosti zapošljavanja i razvoja karijere - podstandard vezan za princip 1 (d) člana 27 kojim se zahteva da države osiguraju da osobe s invaliditetom budu uključene u stručne i tehničke obuke na jednak način s drugima.
- 8.5. Zapošljavanje osoba s invaliditetom u javnom i privatnom sektoru - podstandard vezan za principe 1 (g) i (h) člana 27 koji zahtevaju da poslodavci u javnom i privatnom sektoru zapošljavaju osobe s invaliditetom.
- 8.6. Zaštita osoba s invaliditetom od prisilnog rada - podstandard koji se odnosi na princip 2 člana 27 kojim se zahteva da države osiguravaju da niko, uključujući osobe s invaliditetom, ne bude podvrgnut ropstvu i prisilnom radu.
- 8.7. Garantovanje odgovarajućeg životnog standarda za osobe s invaliditetom i njihove porodice (hrana, odeća, stanovanje) - podstandard vezan za princip 1 člana 28 kojim se zahtevaju države da garantuju da osobe s invaliditetom imaju odgovarajući životni standard na jednakoj osnovi s drugima.
- 8.8. Jednaki pristup osoba s invaliditetom u uslugama pitke vode - podstandard vezan za princip 2 (a) člana 28, koji zahteva da države za osobe s invaliditetom osiguraju pristup čistoj pitkoj vodi.

- 8.9. Jednak pristup osoba s invaliditetom, posebno ženama i devojkama i starijim osobama s invaliditetom, programima socijalne zaštite i suzbijanja siromaštva - podstandard vezan za princip 2 (b) člana 28, kojim se zahteva da države garantuju pristup socijalnoj zaštiti i programima smanjenja siromaštva za žene deca i starije osobe s invaliditetom.
- 8.10. Financijska podrška i ostale usluge za osobe s invaliditetom i porodice u siromaštvu - podstandard vezan za princip 2 (c) člana 28, kojim se zahteva da države osiguraju pristup finansijskoj pomoći, ponovnu zaštitu i slično za osobe s invaliditetom koje žive u siromaštvu.
- 8.11. Pristup osoba s invaliditetom socijalnim stambenim programima - podstandard vezan za princip 2 (d) člana 28, koji zahteva da države garantiraju osobama s invaliditetom pristup stambenim programima na jednak način kao i ostali.
- 8.12. Jednak pristup osoba s invaliditetom u penzijskim programima i naknadama - podstandard vezan za princip 2 (e) člana 28, kojim se obavezuju države da garantuju pristup penzijskim programima za osobe s invaliditetom na jednakoj osnovi s drugima.

9. Učešće javnosti ostaje među najzahtevnijim kategorijama standarda invaliditeta, gde je samo 20% sledećih obaveza prevedeno u kosovsko zakonodavstvo:

- 9.1. Osobe s invaliditetom su deo političkog i javnog života na jednakoj osnovi s drugima (pravo glasa i izbora) - podstandard koji se odnosi na sve principe člana 29, a zahtevaju da državne stranke garantuju da osobe s invaliditetom uživaju u potpunosti mogućnosti učešća u političkom životu.
- 9.2. Osobe s invaliditetom imaju okruženje koje omogućuje potpuno i nediskriminatorno učešće u javnim poslovima - podstandard vezan za princip (b) člana 29, koji zahteva od država garantuje okruženje koje osigurava mogućnost da osobe s invaliditetom uživaju u javnim poslovima ravnopravno s drugima.
- 9.3. Pristup osoba s invaliditetom kulturnim materijalima - podstandard vezan za princip 1 (a) člana 30, koji zahteva da države garantiraju osobama s invaliditetom pristup kulturnom materijalu na jednak način kao i drugi.
- 9.4. Pristup osoba s invaliditetom TV programima, filmovima, pozorišnim i drugim kulturnim aktivnostima - podstandard vezan za princip 1 (b) člana 30, koji zahteva da države garantiraju osobama s invaliditetom pristup TV programima i drugim kulturnim aktivnostima na jednakoj osnovi s drugima.
- 9.5. Pristup osoba s invaliditetom institucijama i spomenicima kulturne baštine - podstandard vezan za princip 1 (c) člana 30, koji zahteva da države garantiraju pristup osobama s invaliditetom nematerijalnom i materijalnom kulturnom nasleđu ravnopravno s drugima.

10. Statistika i međunarodna saradnja najslabija su kategorija od svih deset ocenjenih u ovoj studiji. Nijedan od sledećih standarda nije deo kosovskog zakonodavstva:

- 10.1. Prikupljanje, analiza i objavljivanje statističkih podataka o stanju osoba s invaliditetom - podstandard vezan za član 31, koji zahteva da države osiguraju prikupljanje podataka, statistiku i podatke o istraživanju.
- 10.2. Programi međunarodnog razvoja dostupni su osobama s invaliditetom - podstandard vezan za princip članka 32, koji zahteva da države garantiraju da osobe s invaliditetom imaju pristup međunarodnim programima saradnje na jednakoj osnovi s drugima.
- 10.3. Pružanje podrške za razvoj kapaciteta razmenom i podelom informacija, obukom i najboljim praksama - podstandard vezan za princip 1 (b) člana 32, koji zahteva od država da garantuju pristup osobama s invaliditetom i podrže programe jačanja kapaciteta istih.
- 10.4. Olakšavanje saradnje u istraživanju i pristup naučnim i tehničkim znanjima - podstandard vezan za princip 1 (c) člana 32, kojim se zahteva da države olakšavaju istraživanje i pristup naučnoj saradnji za osobe s invaliditetom.

4. Ključni nalazi

Manje od jedne trećine (30.72%) procenjenih međunarodnih obveza (standarda) o invalidnosti u potpunosti je prevedeno u Kosovsko zakonodavstvo. Preostalih 70% obveza pripadaju kategorijama delimično adresiranih (50.00%) i nedostajućih standarda (19.28%). Pristupačnost je i dalje najizazovnija kategorija, sa samo 6.77% standarda u potpunosti uključenih u zakonodavstvo. S druge strane, kategorijama Javno učešće i Statistika i međunarodna saradnja nedostaje standardni nivo sa 60% odnosno 100%. Tri najbolje procenjene kategorije ovog istraživanja su: Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost (68.42% potpuni standard), Zdravlje (66.66% potpuni standard) i Jednakost, nediskriminacija (žene i deca) (60% potpuni standard). Treba imati na umu da se u celini, većina obveza (standarda) procenjuju kao "delimično adresirana" (50.00%). To znači da polovina procenjenih standarda, iako su deo Kosovskog zakonodavstva, ne uspevaju u potpunosti prevesti odgovarajuće standarde, čime onemogućavaju da osobe s invaliditetom u potpunosti uživaju i ostvare odgovarajuća prava. Sledeća tabela razrađuje stepen usklađenosti kosovskog zakonodavstva s glavnim međunarodnim standardima o invalidnosti koji su ocenjeni u ovom istraživanju.

Kategorija	Potpuni standard	Delimično adresiran	Nedostatni standard
<i>Pravo na život i pravdu</i>	21.42%	64.29%	14.28%
<i>Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici</i>	27.27%	54.54%	18.18%
<i>Pristupačnost</i>	6.77%	79.67%	13.55%
<i>Obrazovanje</i>	41.66%	50%	8.33%
<i>Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost</i>	68.42%	----	31.57%
<i>Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca)</i>	60%	40%	----
<i>Zdravlje</i>	66.66%	8.33%	25%
<i>Employment Zapošljavanje i socijalna zaštita</i>	38.88%	44.45%	16.66%
<i>Javno učešće</i>	20%	20%	60%
<i>Statistika i međunarodna saradnja</i>	----	----	100%

Rezultati za pojedine ocenjene kategorije

4.1.Pravo na život i pravdu

Procena Prava na život i pravdu

Kategorija je pokazala da je samo 21.42% obaveza (standarda) u potpunosti prevedeno u kosovsko zakonodavstvo, dok blizu 80% ostaje delimično adresirano ili nedostaje.

<i>Procenjeni standard</i>	PRAVO NA ŽIVOT I PRAVDU
<i>Procena</i>	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (21.42 usklađenosti)	<i>Pravo na dostojanstven život</i>
	<i>Direktno učešće u pravnim procesima putem jezika znakova, Brailleovog pisma</i>
Delimično adresirani standardi (64.29% delimične usklađenosti)	<i>Zaštita i sigurnost osoba s invaliditetom u slučajurizika, sukoba, humanitarne krize i prirodnih katastrofa</i>
	<i>Sposobnost stupanja u pravne radnje na ravnopravnoj osnovi s drugima (npr. brak, bankovni račun, imovina)</i>
	<i>Efikasna zaštita od zlostavljanja uz podršku osoba s invaliditetom u pravnom svojstvu</i>
	<i>Ispravka / naknada u slučaju uskrađivanja prava na poslovnu sposobnost</i>
	<i>Mehanizmi za podršku osoba s invaliditetom u ostvarivanju prava na pravnu sposobnost</i>
Nedostatni standard (14.28% nedostaje)	<i>Pravna sposobnost na ravnopravnoj osnovi s drugima</i>
	<i>Jednostavan fizički pristup svim objektima pravosudnog sistema</i>

4.2. Nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici

Procena kategorije **Nezavisnosti, privatnosti, porodice i života u zajednici** sadrži niz obaveza (standarda) vezanih za porodični i društveni život. Preko polovine standarda u kategoriji delimično je obuhvaćeno kosovskim zakonodavstvom (54.54%), dok je 27.27% u potpunosti kodifikovano.

Procenjeni standard	<i>NEZAVISNOST, PRIVATNOST, PORODICA I ŽIVOT U ZAJEDNICI</i>
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (27.27 usklađenosti)	<i>Pristup uslugama unutar kude i zajednice (lična pomoć, prihodi, uključivanje u zajednicu)</i>
	<i>Javne službe i usluge u zajednici nude se jednako osobama s invaliditetom (i odražavaju njihove potrebe)</i>
Delimično adresirani standardi (54.54 % delimično usklađivanje)	<i>Garancije za sprečavanje nametnutog smeštaja ili životnog uređenja (zakonodavstvo / specifični zakon nije potpun pošto ne spominje specifično osobe s invaliditetom niti sadrži kategorije koje spominje Konvencija)</i>
	<i>Prilika za samostalan život</i>
	<i>Zaštita privatnosti ličnih, medicinskih i rehabilitacijskih podataka o invalidnom stanju na ravnopravnoj osnovi s drugima (ne spominje se posebno zaštita privatnosti osoba s invaliditetom)</i>
	<i>Osobe s invaliditetom bračnog doba mogu osnovati porodicu uz obostrani pristanak partnera (ne spominje se posebno pravo osoba s invaliditetom da osnuju porodicu)</i>
	<i>Pravo da slobodno odlučuje o broju odvojenosti dece (ne spominje se posebno pravo osoba s invaliditetom da slobodno odlučuju o broju odvojenosti dece)</i>
	<i>Aдекватne informacije o planiranju porodice i reproduktivnom zdravlju (zakon se fokusira na brak, dužnosti i obaveze partnera, i ne uključuje planiranje i reproduktivno zdravlje osoba s invaliditetom)</i>
	<i>Slobodan izbor mesta stanovanja i ljudi s kojima de se živeti</i>
Nedostatni standard (18.19 % nedostaje)	<i>Programi lične mobilnosti koji osiguravaju odlučujući uticaj osoba s invaliditetom u njihovom sprovođenju</i>

4.3.Pristupačnost

Pristupačnost je jedan od najvećih izazova s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom, koji takođe ima nižu zakonsku procenu. Samo 6.77% obaveza iz ove kategorije procenjuje se kao "potpuni standardi", dok je većina njih (oko 80%) delimično adresirano.

<i>Procenjeni standard</i>	<i>PRISTUPAČNOST</i>
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (6.77 usklađenosti)	<i>Zahtevi za pristupačnost sastavni su deo građevinskih projekata od faze projektiranja</i>
Delimično adresirani standardi (79.67% delimične usklađenosti)	<i>Jednak pristup fizičkom okruženju, prevozu, IKT-u i ostalim objektima i uslugama (zakonodavstvo ne garantuje specifičan pristup u ruralnim i prirodnim sredinama)</i>
	<i>Minimalni standardi i smernice pristupačnosti (dodatne usluge se ne spominju, npr. audio oprema za slabovidne osobe upućuje samo na jednu grupu i jezik znaka)</i>
	<i>Privatna preduzeta uklanjaju prepreke i ne stvaraju nove prepreke (ograničen broj prava se spominje, kao što je kretanje unutar objekata, bez spominjanja ostalih ključnih usluga)</i>
	<i>Mehanizmi na raspolaganju u slučajevima zabrane pristupa (jedino pravno dostupno sredstvo je žalba)</i>
	<i>Obuka relevantnih aktera o pristupačnosti osoba s invaliditetom (ne spominje se osposobljavanje profesionalaca i njihovo ponašanje prema osobama s invaliditetom, npr. sposobnost zdravstvenih radnika da koriste znakovni jezik)</i>
	<i>Načini za olakšavanje komunikacije putem Brailleovog pisma i drugih vodiča (tumači) (ne spominje se korišćenje Brailleovog pisma u privatnim institucijama)</i>
	<i>Pristup informacijama, sistemima, internetu (ne spominju se specifično usluge interneta, samo telefon)</i>
	<i>Medijske usluge dostupne su osobama s invaliditetom (ne spominju se sve kategorije)</i>
Nedostatni standard (13.55% nedostaje)	<i>Organizacije osoba s invaliditetom savetuju se o standardima i pravilima pristupačnosti</i>

4.4.Obrazovanje

Kategorija **Obrazovanja** ima najmanji postotak procene nedostatnih standarda (samo 8,33%) u svih deset kategorija.

Procenjeni standard	OBRAZOVANJE
Procena	Procenjeni podstandardi
Potpuni standard (41.66% usklađenosti)	<i>Pravo na inkluzivno obrazovanje</i>
	<i>Sprečavanje uskrađivanja prava na obrazovanje na osnovu sposobnosti / invaliditeta</i>
	<i>Deca školskog uzrasta s invaliditetom pohađaju redovnu školsku nastavu</i>
	<i>Obaveze škola da poboljšaju pristupačnost učenicima s invaliditetom</i>
	<i>Sprečavanje diskriminacije devojčica s invaliditetom u pristupu obrazovanju</i>
Delimično adresirani standardi (50% delimične usklađenosti)	<i>Sprečavanje diskriminacije devojčica s invaliditetom u pristupu obrazovanju (ne spominje se specifično zaštita devojaka sa invaliditetom od diskriminacije u obrazovanju)</i>
	<i>Lična podrška đacima i studentima (ne spominju se sve lične potrebe)</i>
	<i>Zapošljavanje nastavnika (uključujući one s invaliditetom) kvalifikovanih na znakovnom jeziku i Brailleovom pismu (ne spominje se podobnost osoba s invaliditetom da dobiju posao)</i>
	<i>Obučavanje nastavnika i drugih stručnjaka za inkluzivno obrazovanje (ne spominju se specifično sposobnosti koje se trebaju stedi na obukama)</i>
Nedostatni standard (8.33 % nedostaje)	<i>Sprečavanje diskriminacije devojčica s invaliditetom u pristupu obrazovanju</i>

4.5.Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost

Sloboda, zaštita od mučenja, integritet i pokretljivost je kategorija sa najvišim standardima u ovoj studiji, gde je većina obaveza (68.42%) naznačeno sa “potpunim standardom”.

Procenjeni standard	SLOBODA, ZAŠTITA OD TORTURE, INTEGRITET I POKRETLJIVOST
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (68.42 usklađenosti)	<i>Sloboda i sigurnost uživaju se ravnopravno s drugima</i>
	<i>Sprečavanje mučenja i neljudskog postupanja</i>
	<i>Osobe s invaliditetom nede biti izložene medicinskim ili naučnim eksperimentima pa njihove saglasnosti</i>
	<i>Zaštita osoba s invaliditetom od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja unutar i izvan kude</i>
	<i>Poštovanje telesnog i mentalnog integriteta osoba s invaliditetom ravnopravno sa drugima</i>
	<i>Pravo na državljanstvo i ne uskradivanje državljanstva na osnovu invaliditeta</i>
Nedostatni standard (31.58% nedostaje)	<i>Sprečavanje tredih strana (uključujući članove porodice) da institucionalizuju osobe s invaliditetom na osnovu invaliditeta</i>
	<i>Naknada za osobe s invaliditetom lišene slobode na osnovu invaliditeta</i>
	<i>Razuman smeštaj za osobe s invaliditetom koje su zakonski lišene slobode</i>
	<i>Rodna i starosna zaštita osoba s invaliditetom i njihovih porodica / pomodnika</i>
	<i>Efektivno nadgledanje svih ustanova i programa koji pružaju usluge osobama s invaliditetom od strane nezavisnih tela</i>
	<i>Fizička, kognitivna i psihološka rehabilitacija i društvena reintegracija osoba s invaliditetom koji su doživeli zlostavljanje</i>

4.6. Ravnopravnost, nediskriminacija (žene i deca)

Jednakost, nediskriminacija (žene i deca) kao jedna od najvažnijih kategorija uključuje obaveze vezane direktno za žene i decu sa invaliditetom. Uopšte gledano, kategorija ima umeren rezultat sa 60% obaveza u potpunosti uključenih u kosovsko zakonodavstvo, dok 40% ostaje delimično ispunjeno.

Procenjeni standard	RAVNOPRAVNOST, NEKRISKRIMINACIJA (ŽENE I DECA)
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (60% usklađenosti)	<i>Sloboda, sigurnost i autonomija žena i devojaka sa invaliditetom</i>
	<i>Uključivanje dece s poteškodama u razvoj politike o invalidnosti</i>
	<i>Deca s invaliditetom oslobođena su eksploatacije, nasilja i zlostavljanja</i>
	<i>Pravo na obrazovanje dece s invaliditetom</i>
	<i>Pravo na zdravstvene usluge za decu s invaliditetom.</i>
	<i>Registracija dece s poteškodama odmah po rođenju</i>
Delimično adresirani standardi (40% delimične usklađenosti)	<i>Zabrana svih oblika diskriminacije žena i devojaka s invaliditetom (ne spominje se specifično)</i>
	<i>Uklanjanje prepreka ekonomskom i ličnom razvoju žena i devojaka s invaliditetom (ne spominje se specifično ekonomsko jačanje žena i devojaka s invaliditetom)</i>
	<i>Garantovan pristup zdravstvenim uslugama ženama i devojka s invaliditetom (ne spominju se dodatne usluge, npr. identifikacija i nadzor slučajeva, zdravstveni informacijski sistem)</i>
	<i>Učešće dece s invaliditetom u sportskim i rekreacijskim aktivnostima (nema detaljnog popisa kulturnih-pojedinačnih karakteristika niti funkcije rekreacijskih ustanova i prostorija)</i>

4.7.Zdravlje

Obaveze navedene u kategoriji **Zdravlje** ocenjuju se pozitivno, i zauzimaju drugo mesto od deset kategorija sa 66.66% kao "potpuni standard". Preostala trećina standarda je delimično adresirano (8.33%) a nedostatni standardi čine 25%.

Procenjeni standard	ZDRAVLJE
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (66.66 % usklađenosti)	<i>Funkcionalne zdravstvene ustanove i usluge sa programima i uslugama adekvatnim za lečenje osoba s invaliditetom</i>
	<i>Zdravstvene ustanove i usluge dostupne i nediskriminirajuće za loše uslužene grupe</i>
	<i>Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom su pristupačne</i>
	<i>Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom nude se na etičkim principima i uz puno uvažavanje kulture pojedinca, manjina, naroda i zajednica, roda i ostalog</i>
	<i>Sve osobe s invaliditetom imaju pristup uslugama rehabilitacije</i>
	<i>Osobe s invaliditetom i njihove porodice učestvuju u razvoju i organizaciji rehabilitacijskih programa i usluga</i>
Delimično adresirani standardi (8,33% delimične usklađenosti).	<i>Zdravstvene usluge za osobe s invaliditetom nude se u odgovarajućem naučnom i medicinskom kvalitetu, kao i u odgovarajućoj količini (nedostaju specifičnosti u vezi relevantne količine koja se nudi)</i>
Nedostatni standard (25 % nedostaje)	<i>Razvoj rehabilitacijskih programa za sve grupe osoba s invaliditetom</i>
	<i>Usluge rehabilitacije nude se u lokalnoj zajednici u kojoj živi osoba s invaliditetom</i>
	<i>Razvoj i procena programa rehabilitacije uzima u obzir stručnost koju nude organizacije osoba s invaliditetom</i>

4.8.Zapošljavanje i socijalna zaštita

Zapošljavanje i socijalna zaštita spada u kategorije sa umerenim rezultatom, sa samo 38.88% međunarodnih obaveza (standarda) u potpunosti uključenih u kosovsko zakonodavstvo.

<i>Procenjeni standard</i>	<i>ZAPOŠLJAVANJE I SOCIJALNA ZAŠTITA</i>
<i>Procena</i>	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (38.88% usklađenosti)	<i>Pravo na zaradu za život od posla koji pruža pristup osobama s invaliditetom</i>
	<i>Zabrana diskriminacije pri zapošljavanju na osnovu invaliditeta</i>
	<i>Efektivni pristup osoba s invaliditetom u programima stručnog obrazovanja, mogućnosti zapošljavanja i razvoja karijere</i>
	<i>Zapošljavanje osoba s invaliditetom u javnom i u privatnom sektoru</i>
	<i>Zaštita osoba s invaliditetom od prisilnog rada</i>
	<i>Garantovanje odgovarajućeg životnog standarda za osobe s invaliditetom i njihove porodice (hrana, odeda, stanovanje)</i>
Delimično adresirani standardi (44.45% delimične usklađenosti)	<i>Jednake mogućnosti u radnim uslovima, plati, karijeri i zaštiti od uznemiravanja (zakonodavstvo se fokusira samo na uznemiravanje u zapošljavanju)</i>
	<i>Jednaki pristup pitkoj vodi osoba s invaliditetom (ne spominje se posebno pravo osoba s invaliditetom na pitku vodu)</i>
	<i>Jednak pristup osoba s invaliditetom, posebno ženama i devojkaма i starijim osobama s invaliditetom, programima socijalne zaštite i suzbijanja siromaštva (ne spominju se specifično žene i starije osobe)</i>
	<i>Financijska podrška i ostale usluge osobama s invaliditetom i porodicama u siromaštvu (konkretno se ne spominju osobe s invaliditetom)</i>
	<i>Pristup osoba s invaliditetom programima socijalnog stanovanja (nisu navedene sve kategorije invaliditeta)</i>
	<i>Jednak pristup osoba s invaliditetom penzijskim programima i naknadama</i>
Nedostatni standard (16.66% nedostaje)	<i>Jednak pristup osoba s invaliditetom, posebno ženama i devojkaма i starijim osobama s invaliditetom, programima socijalne zaštite i suzbijanja siromaštva</i>

4.9.Javno učešće

U kategoriji Javno učešće nedostaje 60% standarda. Ovo je jedna od dve kategorije s najnižim ocenama. U kategoriji učešća javnosti sledeći su standardi potpuno ili delimično uključeni u kosovsko zakonodavstvo.

Procenjeni standard	JAVNO UČEŠĆE
Procena	<i>Procenjeni podstandardi</i>
Potpuni standard (40 usklađenosti)	Osobe s invaliditetom su deo političkog i javnog života na jednakoj osnovi s drugima (pravo glasa i izbora)
	Pristup osoba s invaliditetom kulturnim materijalima (trenutno zakonodavstvo pruža pristup osobama s invaliditetom kulturnim materijalima samo u ograničenim uslovima)
Nedostatni standard (60% nedostaje)	Osobe s invaliditetom imaju poticajno okruženje za potpuno i nediskriminatorno učešće u javnim poslovima
	Pristup osoba s invaliditetom TV programima, filmovima, pozorištu i drugim kulturnim aktivnostima
	Pristup osoba s invaliditetom institucijama i spomenicima kulturne baštine

4.10. Statistika i međunarodna saradnja

U kategoriji Statistika i međunarodna saradnja u kosovskom zakonodavstvu nedostaju svi procenjeni standardi:

Procenjeni standard	STATISTIKA I MEĐUNARODNA SARADNJA
Procena	Procenjeni podstandardi
Nedostatni standard (100 % nedostaje)	Prikupljanje, analiza i objavljivanje statističkih podataka o stanju osoba s invaliditetom
	Međunarodni razvojni programi su dostupni osobama s invaliditetom
	Pružanje podrške za razvoj kapaciteta razmenom i podelom informacija, obukom i najboljim praksama
	Olakšavanje saradnje u istraživanju i pristup naučnim i tehničkim znanjima

Kao što se da primetiti, u poslednje dve kategorije, **Javno učešće** i **Statistika i međunarodna saradnja** nedostaje 60%, odnosno 100% standarda. Ove su dve kategorije sa najnižim ocenama u ovoj studiji.

5. Zaključci i preporuke

HANDIKOS zajedno sa Kosovskim udruženjem gluvih, Kosovskim udruženjem slepih, Disability Partnership Finland, Threshold and Development Solutions, Kancelarijom Premijera pokreću proces sistematske procene stanja zakonodavstva vezanog za invaliditet na Kosovu u smislu međunarodnih standarda (UN i EU) pozivajući državne institucije u strukturisani i dugoročni dijalog koji ima za cilj da oblikuje politike invaliditeta na osnovu istraživanja i dokaza. Prema tome, sledeće preporuke ovog izveštaja usmerene su ključnim vladinim i zakonodavnim institucijama pozivajući ih da preduzmu korake u cilju integrisanja međunarodnih standarda invaliditeta pozivajući se na CRPD, EU *acquis communautaire* i ostale važne dokumente.

Preporuka R1: Ovaj izveštaj poziva novi kosovski parlament i novu vladu da uspostave nacionalni sistem procene standarda invaliditeta. Sistem bi ocenjivao i zakonodavstvo i implementaciju, a služio bi kao ubrzavač razvoja politika i procesa pružanja usluga. Civilno društvo trebalo bi biti sastavni deo celokupnog procesa, jer je to jedan od ključnih međunarodnih standarda invaliditeta. Istovremeno, organizacije civilnog društva podstiču se da izrade izveštaj u senci, kao objektivno ogledalo državne procene.

Preporuka R2: Kosovske institucije trebale bi se baviti svim relevantnim područjima prava i usluga vezana za invaliditet, jer još uvek postoje značajne pravne praznine. S tim u vezi, svih deset kategorija standarda invaliditeta procenjenih u ovom izveštaju trebale bi biti prioritetna područja državnih institucija. Međutim, neka područja zahtevaju hitnost intervencije zbog zabrinjavajuće niskih rezultata. Tu spada pristupačnost, javno učešće, statistika, pravo na život i pravdu, nezavisnost, privatnost, porodica i život u zajednici, zapošljavanje i socijalna zaštita. Standardi koji nedostaju kao deo dotičnih kategorija, detaljno prikazani u prethodnom delu, hitni su poziv državnim institucijama.

Preporuka R3: Oko 70% međunarodnih standarda nedostaje ili je delimično prevedeno i integrisano u kosovsko zakonodavstvo. Institucije na Kosovu trebale bi poboljšati postojeće zakonodavstvo o invaliditetu u skladu sa međunarodnim standardima, omogućavajući osobama s invaliditetom potpuno uživanje i ostvarivanje odgovarajućih prava i usluga. Treba napomenuti da, čak i kad zakonodavstvo uključuje međunarodne standarde, prema brojnim izveštajima, njihova primena često nedostaje (iako je procena sprovođenja bila izvan okvira ove studije).

Preporuka R4: Procena standarda invaliditeta (prava i usluga) na Kosovu trebala bi se baviti primenom, uz prevod odgovarajućih standarda u nacionalno zakonodavstvo. To predstavlja veliki i složen korak koji zahteva uključivanje svih relevantnih strana. Stoga bi državne institucije u saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom, specijaliziranim istraživačkim institutima i uz dodatnu podršku međunarodne donatorske zajednice do 2020. godine bi trebale unaprediti metodologiju i proširiti opseg prema sveobuhvatnoj proceni standarda invaliditeta (i zakonodavstva i implementacije). Nacionalno veće osoba s invaliditetom smatra se najbolje postavljenim mehanizmom za nastavak ovog mandata. Dok će Kancelarija dobre uprave - Kancelarija premijera, kao jedan od ključnih vladinih mehanizama zadužen za koordinaciju i nadzor provedbe strategije o invalidnosti, zajedno sa organizacijama osoba s invaliditetom (DPO) delovaće kao sekretarijat Nacionalnog veća osoba s invaliditetom, i uspostaviće sistem za praćenje implementacije zakonodavstva, politika i strategija za osobe s invaliditetom na temelju podataka i statistika.

Preporuka R5: Parlament Kosova napravio je važan korak ka integraciji ciljeva održivog razvoja (SDG) u nacionalni razvojni program zemlje. O invalidnosti se govori u različitim delovima SDG-a, posebno u delovima koji se odnose na obrazovanje, rast i zaposlenost, nejednakost, dostupnost ljudskih naselja, kao i prikupljanje podataka i praćenje SDG-ova. Svi budući izveštaji o proceni takođe trebaju ocenjivati napredak u odnosu na pokazatelje SDG.

Preporuka R6: Jedan od načina za uspostavljanje sistemskog instrumenta kojim bi se međunarodni standardi o invalidnosti pretočili u kosovsko zakonodavstvo i praksu je ratifikacija UNCRPD-a od strane Kosovskog parlamenta. Na taj bi način institucije imale konsolidovani okvir za vođenje procesa razvoja politike, kao i procenu zakonodavstva i njegove implementacije (na osnovu instrumentima koje Konvencija predlaže).

I posljednje, ali ne najmanje bitno, ovaj izveštaj i nadolazeći u narednim godinama trebao bi se koristiti za izradu politika i postupke isporuke. Glavna svrha ovog izveštaja je ukazati na nedostatke u zakonodavstvu i usmeriti državne institucije u pravilno planiranje, osmišljavanje i sprovođenje javnih politika o pravima osoba s invaliditetom.

Funded by the European Union
Financuar nga Bashkimi Evropian
Finansira Evropska Unija

